

UN ASPECT INEDIT AL RESTAURĂRII UNUI EXEMPLAR DIN “APROBATAE CONSTITUTIONES”

Sofia ȘTIRBAN

În strânsă legătură cu evoluția omului și a civilizațiilor se află cartea. Indiferent dacă este manuscrisă sau tipărită, cartea veche, românească sau străină, formează un fragment al patrimoniului național și universal, având nu doar o menire culturală și morală, cât îndeosebi, rolul de a defini spiritualitatea unei națiuni care știe sau nu să-și apere, să-și conserve și să-și pună în circulație valorile.

Având ca suport hârtia sau pergamentul, materiale de natură organică care îmbătrânesc prin trecerea timpului, cărțile și documentele vechi sunt afectate atât de vicisitudinile istoriei lor zbuciumate, cât și de condițiile precare de depozitare, iar uneori de cercetări improprii. Preocuparea constantă a celor care lucrează cu cartea este valorificarea științifică a informației, dar și asigurarea permanenței volumului.

Realitatea demonstrează că un număr tot mai mare de cărți vechi ating stadii de degradare atât de avansate, fie datorită factorilor de mediu, fie unei cercetări care nu ezită să producă degradări - din dorința de a obține maximum de informație, încât sunt necesare intervenții urgente și masive de restaurare.

Sub aspect strict tehnic, prin restaurare se înțelege ansamblul operațiilor menite să conserve în timp toate informațiile conținute de obiectul respectiv. Acesta se caracterizează prin pluralitate, pentru că cartea este alcătuită din diferite elemente și are deci diverse valențe, atât ale întregului cât și ale fiecărei părți.

Există cazuri în care natura deteriorărilor prezente permite restaurarea unei cărți, fără desfacerea cusăturii. De regulă însă, cel puțin în cazul cărților românești vechi, acestea se află în stadii de deteriorare atât de avansate încât necesită intervenții de mare amploare. Astfel, unele cărți trebuie restaurate complet, fie pentru că restaurarea nu se poate face pe volum nedesfăcut, din cauza degradării tuturor elementelor de legătură, fie datorită unor procese evolutive de degradare a hârtiei.

Momentul în care restauratorul pregătește o carte veche pentru intervenția de restaurare prin descoaserea volumului, este unul unic. Se presupune că, în întreaga viață viitoare a cărții acest moment nu ar trebui să se repete, dacă au fost respectate principiile restaurării științifice și cele care țin de conservarea și cercetarea viitoare a volumului respectiv.

Cu prilejul restaurării ni se oferă o serie de informații în plus asupra cărților și documentelor vechi, prin intermediul diferitelor tehnici și investigații la care acestea sunt supuse în timpul procesului de lucru. Nu de puține ori, informațiile obținute pe parcursul restaurării unei cărți vechi au fost deosebit de interesante, pentru că ele au fost în măsură să lămurească aspecte interesante privind istoria culturală a unei epoci, a unor zone și civilizații, fiind instrumente utile de datare în codicologie.

La baza oricărei restaurări stau analizele asupra hârtiei, tehnica de fabricație, liniile

de apă și filigranul. Coroborarea acestor date permite stabilirea vechimii hârtiei, a morii producătoare, a frecvenței anumitor tipuri de hârtie pe anumite arii geografice sau în tipografii.

În contactul direct pe care îl are cu cartea, restauratorul are acces în acele zone ascunse ale acesteia, acolo unde istoricul și cercetătorul nu poate pătrunde. Aceste zone se situează la nivelul cotorului interior, al cusăturilor, în locurile de îndoire ale caietelor, precum și la foile de carte făcute pe scoarțe, sau sub acestea, acolo de unde pot fi scoase la iveală file scrise, de diferite proveniențe. Aceste file pot fi mărturii foarte interesate și utile, care pot lămurii unele probleme încă neelucidate din istoria unei cărți, din istoria culturală, locală sau națională.

În mod normal, aceste mărturii nu pot fi scoase la iveală în afara procesului de restaurare. Cercetătorul care ar încerca acest lucru ar comite în mod conștient o degradare. Este motivul pentru care, în timpul procesului de restaurare, ar fi de dorit ca toate datele, care ulterior ar putea fi utile cercetării, să fie scoase la iveală și consemnate, astfel încât cartea veche să fie ferită de intervenții care i-ar periclita starea de sănătate, durabilitatea și nu în ultimul rând permanența.

Din acest punct de vedere, acțiunea restauratorului ar trebui să vizeze două aspecte, în egală măsură importante: salvarea cărții prin tratamentele de restaurare și identificarea tuturor informațiilor de natură științifică, care ulterior ar putea fi deosebit de utile. Restaurarea se configurează astfel nu ca un simplu act de reparare sau de stopare a degradărilor, ci și ca un moment propice obținerii unor noi informații.

În cazul de față, cu ocazia restaurării unui exemplar din *Aprobatae Constitutiones*, s-au putut obține unele date noi, foarte interesante și inedite privind istoria cărții în Transilvania.

În momentul introducerii volumului în procesul de restaurare s-au constatat următoarele aspecte:

- corpul cărții a prezentat urme ale atacului de Anobidae
- cusătura a fost executată pe trei nervuri profilate
- cartea nu a prezentat capitalband
- scoarțele au fost confecționate din carton presat, fiind puternic degradate ca urmare a atacului fungic
- învelitorile, ornamentate cu motive florale și geometrice, sunt confecționate din piele de culoare maron închis.

Datorită faptului că scoarțele au prezentat foarte mari porțiuni desprinse și pierdute, s-a hotărât înlocuirea acestora cu altele noi, confecționate conform originalelor. Pentru acest lucru, s-a început desprinderea învelitorilor din piele de pe scoarțele vechi, în vederea începerii tratamentelor de reemolieră, rehidratare și completare.

Cu această ocazie, s-a observat componența stratificată a cartonului din care erau confecționate scoarțele. Momentul următor a fost acela de examinare foarte atentă a zonelor cu tendință de desprindere. S-a putut astfel observa, că cel puțin unele fragmente erau purtătoare de informație scrisă.

Având bănuiala că aceste scoarțe ar fi putut fi executate din mai multe foi volante, provenite dintr-o altă tipăritură și suprapuse prin lipire unele de altele, am încercat

dezlipirea acestora. Cleiul cu care au fost lipite a fost clei de oase.

Dezlipirea hârtiei s-a făcut în apă la 25° C.

Cleiul a fost îndepărtat sistematic printr-o solubilizare parțială și prin îndepărtarea mecanică, cu o pensulă moale, pe plan solid, înclinat, sub duș continuu, cu luarea măsurilor de precauție necesare pentru a nu pierde fragmente purtătoare de text. Această operație a fost de o foarte lungă durată, fără să cunoaștem din start dacă și următoarele file astfel suprapuse sunt purtătoare de text. Nu cunoașteam nici numărul filelor existente care au format cele două scoarțe ale cărții.

În final, au fost desprinse și salvate toate filele folosite pentru realizarea scoarțelor, numărul lor fiind de 30. Ele fac parte dintr-o carte de rugăciune, probabil predici, fiind tipărită în limba maghiară. Primele observații ale istoricilor au fost că această tipăritură ar putea aparține secolului XIX.

Pe parcurs, s-a încercat identificarea provenienței filelor, operație fără succes, cel puțin la începutul lucrării. Pe parcursul lucrului, am observat calitatea înaltă a hârtiei, care deși a fost foarte dur lipită cu clei de oase și în același timp, fusese afectată de atacul biologic, își păstra totuși proprietățile. Acest lucru ne-a determinat să lansăm ipoteza, în contradicție cu cele afirmate până în acel moment de către istorici, și anume că hârtia este manuală, și că ar fi putut fi produsă în secolul al XVII-lea sau cel mai târziu la începutul secolului al XVIII-lea.

În momentul în care am identificat primul filigran, și anume inițialele G.R. în legătură, inițiale care reprezintă monograma principelui Gheorghe Rakoczy I, am fost în măsură să afirmăm cu certitudine că hârtia a fost produsă în secolul al XVII-lea, în jurul anului 1648, la moara princiară de la Lancrăm, lângă Alba Iulia. Pe lângă alte filigrane, această moară a folosit inițialele principelui, pentru a-și marca hârtia.(1)

Hârtie purtând același filigran a fost folosită în anul 1648 în tipografia românească a Bălgradului, pentru tipărirea Noului Testament. Descoperirea noastră pune într-o nouă perspectivă relațiile existente între curtea princiară de la Alba Iulia și tipografia românească, relații în care hârtia reprezintă doar un amănunt.

O altă descoperire este legată de identificarea unui ornament, reprezentat de un medalion realizat în tehnica xilogravurii. Aceasta ne-ar putea ajuta în viitor în procesul de identificare a tipăriturii.

În această etapă a cercetării se pot trage următoarele concluzii:

- Au fost descoperite un număr de 30 de file tipărite, provenite dintr-o tipăritură în limba maghiară.

- Hârtia folosită la tipar este o hârtie manuală, din fibre de in și cânepă, marcată cu un filigran vertical, care reprezintă stema principelui Gheorghe Rakoczy I. Această hârtie a fost produsă în jurul anului 1648 la moara princiară de hârtie de la Lancrăm. Aceeași hârtie s-a folosit și pentru tipărirea Noului Testament de la Bălgrad din anul 1648.

- Filele duble care au format structura celor două scoarțe nu prezintă urme ale unei legări. Din acest punct de vedere, se poate presupune că legarea exemplarului din *Aprobatae Constitutiones* s-a făcut în aceeași tipografie unde au fost tipărite aceste foi, foi care cel mai probabil au căzut, ca rebuturi sau ca plusuri în timpul tiparului.

- Dacă exemplarul din *Aprobatae Constitutiones* ar aparține secolului al XIX-lea, așa

cum acesta este prezentat în toate publicațiile, atunci apare inexplicabil cum la o distanță de 2 secole de la producerea hârtiei și tipărirea filelor în cauză, acestea ar mai fi existat, nelegate.

- Dacă luăm în considerație și textul legilor din *Aprobatae Constitutiones*, legi care se referă exclusiv doar la secolul al XVIII-lea, apare nefiresc ca după o sută și ceva de ani, aceste legi să fie redactate încă o dată, când se cunoaște cu certitudine că *Aprobatae* erau doar periodic completate cu legi de actualitate. Am început să ne punem întrebarea dacă exemplarul nostru nu aparține unei ediții anterioare, care a văzut lumina tiparului în secolul al XVII-lea, poate chiar prima ediție.

Cu certitudine se poate afirma că filele identificate de noi au fost produse în secolul al XVII-lea, la câțiva ani de la producerea hârtiei. În istoria hârtiei, nu se cunosc cazuri ca durata de consum a hârtiei să fie mai mare de maxim 15 ani. Acest lucru nu este valabil și pentru moara din Lancrăm, care nu a produs foarte mult, iar marfa ei era consumată la un interval mult mai mic, în condițiile acutei crize de hârtie din Transilvania vremii.

În acest moment urmează să elucidăm dacă tipărirea aparține tipografiei princiare de la Alba Iulia, care a produs foarte mult în secolul al XVII-lea, sau altei tipografii din Transilvania, așa cum era cea de la Cluj. Excludem tipărirea cărții în altă parte decât Transilvania pe motivul că produsele morii din Lancrăm nu au fost folosite altundeva, decât în Transilvania și Țara Românească, la tipografiile de la Câmpulung și Govora.

De asemenea, propunem ca perioadă de tipărire, mijlocul secolului al XVII-lea, sau ceva mai târziu, pentru că luând în calcul data producerii hârtiei care este în jurul anului 1648, timpul scurs de la producerea hârtiei până la tipărire trebuie să fi fost de cel puțin un an și jumătate. Aceasta este durata maximă pe care specialiștii o acordă hârtiei produsă la moara princiară de la Lancrăm.

BIBLIOGRAFIE :

1. Sofia Șterban, *Din istoria hârtiei și filigranului: tipografia românească a Bălgradului (sec. XVII)*, Alba Iulia, 1999, p.50-53.